

Михайло МЕЛЬНИКОВИЧ

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОДИННОГО ПОБУТУ НА БОЙКІВЩИНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Протягом кінця ХІХ початку ХХ ст. на Бойківщині зберігався цілий ряд пережитків феодального устрою та рудименти натурального господарства, які, своєю чергою, вплинули на стосунки в сім'ї. Організація малої сім'ї продовжувала опиратися на ряд патріархальних традицій, які визначали права і місце кожного її члена в родині.

Загроза поступового відмирання родинного побуту, звичаїв та обрядів на Бойківщині в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття робить дану проблему актуальною. Бойківська родина першої половини ХХ століття є об'єктом даного дослідження. Предметом вивчення виступають сімейні взаємовідносини, родинні звичаї та обряди на Бойківщині.

Попри велику зацікавленість Бойківською родиною Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, Володимиром Охримовичем, Михайлом Зубрицьким, слід зазначити, що дана проблема слабо висвітлена в українській історіографії.

На Бойківщині главою сім'ї був батько. У його присутності дітям заборонялося курити, голосно говорити, сміятися¹. Під час трапези чітко дотримувались черговості, хто за ким брав їсти зі спільної тарілки. Щовечора він давав кожному завдання на наступний день². Глава сім'ї вимагав навіть від дружини неухильно виконувати його волю. У випадках спротиву він міг її побити, що в селі вважалося нормальним явищем. Згідно зі спогадами старожилів у 20–30-х роках ХХ ст. в селі більше половини чоловіків били своїх жінок³. А от випадки биття жінками чоловіків були одиничні. Навіть фізично слабші чоловіки били набагато сильніших дружин; якщо діти виявляли непослух при виборі дружини або чоловіка, батько міг відмовитися зробити весілля чи дати своє благословення. Якщо ж молоді все таки одружувались, батько часто відмовлявся виділити відповідну їм частину спадку⁴. Привілейоване становище чоловіків у селянській сім'ї ґрунтувалося головним чином на тому що:

більша частина спадку переходила по чоловічій лінії, і тому чоловік був власником більшості землі, робочої худоби, знарядь праці тощо;

у натуральному сільськогосподарському виробництві основною виробничою силою були чоловіки. Праця жінок вважалася допоміжною;

за розпорядком і виконання господарських робіт у сім'ї стежив батько⁵.

Батько мав право розпоряджатися долею своїх дочок до заміжжя, а синів тримав у покорі до повної зрілості. Повноліття для чоловіків наступало з 24–25 років, проте влада батька тривала до 35–45 років “поки син не стане справжнім газдов”⁶. Воля батька для всіх членів сім'ї була законом, тому навіть дорослі сини

не сміли заперечувати йому. Господарські справи могли вирішуватися спільно, однак останнє слово належало батькові. Таким чином сформувалася традиція шанування авторитету старших у сім'ї, якою визначалися і відносини між рештою членів сім'ї: молодші підкорялися старшим. Навіть у суспільному житті думка людей похилого віку відігравала вирішальну роль: до них прислухалися, їх поради, вказівки чи осуд приймалися з належною повагою і неухильно виконувалися⁷.

Повага до старших виражалася і в тому, що молодші називали старших не по іменах, а використовували широко прийняту в побуті термінологію спорідненості “стрийко казали, тітка хотіли”⁸.

Підпорядкування молодших старшим знаходило відображення у різного роду сімейних обрядах і традиціях. За словами дослідника етнічної психології К. Чомаєва, культ старшинства і родинної патріархальності є залишком тих часів, коли відсутність держави і наявність родоплемих зв'язків вела до панування авторитарної влади старійшин, що опиралися на етичний закон шанування старшинства⁹.

Патріархальними традиціями визначалося і становище жінки, яка користувалася в сім'ї меншими правами, ніж чоловік. Згідно із моральними нормами дівчиною вона повинна коритися волі батька, який часто на власний розсуд міг видати її заміж. Після одруження вона потрапляла в залежність від чоловіка і старших родичів, особливо свекра і свекрухи¹⁰. Нерівноправне становище жінки обумовлювалось тим, що на відміну від чоловіка, вона не одержувала своєї частки при розподілі оранки і сінокосів¹¹.

Почуття любові, симпатії в побуті бойків не враховувалися. Жінка виховувалася у традиціях панування чоловіка і повинна була покірно миритися з тими умовами, в які вона потрапляла. Розлучення серед бойків без достатніх на те причин засуджувалося громадською думкою, а ще більше церквою. Тому вагомими причинами вважалися дуже погане ставлення, побиття, утиски чи перелюб з боку чоловіка¹².

У 30-х роках ХХ ст. були випадки, коли жінка при розлученні не тільки забирала своє придане, але й вимагала розділу майна, набутого за час спільного життя з чоловіком¹³. Зі слів людей похилого віку, такі випадки – рідкісне явище у бойків. У нормах звичаєвого права вони не передбачалися, і далеко не кожна жінка наважувалися йти наперекір дідівським традиціям.

У господарстві бойків жінка відігравала важливу роль. Якщо чоловік розмежовував “чоловічу” та “жіночу” роботи і не було для нього більшого приниження, ніж виконання останніх, то жінка повинна була робити усе¹⁴.

У випадку проживання з батьками декількох одружених братів особливо важко доводилося молодшій невістці. Хоча в таких сім'ях існував розподіл праці між жінками, проте найбільш трудомісткі роботи вважалися обов'язком молодшої невістки. Крім того, вона повинна була догоджати не лише батькам, але і старшим братам чоловіка, а також старшим невісткам¹⁵.

Оскільки коло обов'язків жінки в хатньому господарстві було надзвичайно велике, кожна мати мріяла скоріше отримати в дім помічницю. Вважалося, що мати, оженивши сина, отримувала собі заміну у виконанні хатніх робіт, а отже, і право на деякий відпочинок. Головним її обов'язком ставало керівництво домашніми справами, контроль за сімейними продовольчими запасами, догляд онуків¹⁶. Вважалося абсолютно неприпустимим в бойківському побуті, щоб, наприклад,

невістка, будучи здоровою, вставала вранці пізніше за свекруху, відпочивала або залишалася якийсь час без діла, в той час як свекруха займалася господарством. Невістка повинна була вставати раніше і лягати пізніше за всіх. Велика кількість норм і звичаїв регулювали поведінку невістки в родині чоловіка, загострюючи її і без того важке життя. В присутності свекра невістка мусила стояти доти, доки він не сяде, не могла сидіти з ним на одному ліжку, лавці або возі¹⁷. Відносини між подружжям зовні характеризувалися стриманістю, навіть, деякою суворістю. Ласкаве поводження з дружиною, особливо при сторонніх, піддавалося критиці. Але були випадки коли при розв'язанні родинних питань чоловік, незважаючи на свою повноправність, радився з дружиною, брав до уваги її думку¹⁸.

Окрему категорію в бойківських сім'ях становили старі парубки та діви, які в силу різних причин були неодружені і після смерті батьків залишилися жити при сім'ях своїх братів, сестер чи інших родичів. Причинами не одруження були: фізичні вади, особливості характеру, бідність, малоземельність, рідко брали покриток¹⁹. Слід зазначити, що така категорія неодружених у сільських родинах становила значний відсоток. Так, у селі Гериня Долинського повіту на середину 30-х років ХХ століття з 119 родин у 13 були одинаки. В тому числі відповідно до головного подружжя:

вуйків – 2

тіток – 3

братів чоловіка – 2

сестер чоловіка – 8, в т.ч. покриток – 1

братів дружини – 0

сестер дружини – 2²⁰.

Проживаючи в родині брата або сестри, одинаки разом з усіма виконували сільськогосподарські роботи, були власниками знарядь праці, худоби, поля. Цим майном вони вільно розпоряджалися, мали можливість продати, але не більше прожиткового мінімуму. В такій сім'ї часто наголошувалось “вуйкова мука”, “тітчине молоко” тощо²¹. Зі своєї частки одинак міг придбати необхідні для себе речі, чи заощаджувати гроші. Податки та інші повинності були спільними від загальної власності обох спадкоємців. Одинаки як повноцінні члени родини брали активну участь у виховному процесі племінників та в інших життєво важливих справах сім'ї. Винятком була сестра-покритка, яка в сімейній ієрархії позбавлялася усіх прав²². При наявності в сім'ї двох братів, главою був одружений, навіть якщо він був молодшим, аналогічно главою був зять. Таким чином, власність одинаків на право володіння і користування залишалось за всією сім'єю, а право розпорядження своїм майном – за одинаком. Після смерті одинака майно ставало повною власністю родини, в якій він жив. Якщо біля брата чи сестри жила покритка з дитиною, то двір переходив у спадщину дітей брата або сестри. Племінники зобов'язані були доглядати одинаків аж до смерті²³. У випадку, коли самотній батько чи мати хотіли одружитися вдруге, вони повинні були перейти жити до того, з ким одружуються, а главою сім'ї ставав син або зять. У цьому випадку саме сини повинні були зробити весілля і відділити одинаку частку майна²⁴.

Величину бойківської сім'ї також визначали приймаки. Поряд із значенням, яке в етнографічній літературі називають матрікальним шлюбом, тобто перехід

чоловіка в сім'ю жінки, приймаками або годувальниками тут називали одружених або одиноких молодих людей, яких приймало бездітне подружжя²⁵.

На Бойківщині приймацтво відрізняється від усиновлення, адже були випадки коли приймаками ставали відносно дорослі і навіть літні люди. Прізвищ вони не міняли, а подружжя, яке приймало, не вважало їх дітьми. Форми звертання були такі ж, як до старших людей. У прийоми малолітніх дітей не брали, тому що для їх виховання потрібно було докласти великих зусиль. Вигідніше було брати підлітків чи дорослих, які вже своєю працею приносили користь, при цьому враховували працьовитість, скромність приймаків. З 7 сімей села Підбереж та Гузіїв Долинського повіту, що брали приймаків, в 20-х роках ХХ століття, 6 належали до заможних, і лише одна сім'я належала до самовистачальних, бідні приймаків майже не брали²⁶.

Коли приймак ішов жити до чужої сім'ї, договір між ним і господарями які його приймали, укладався досить рідко. Господарі і одинокі прийоми жили разом. Одружені прийоми жили в одному будинку з господарями, але у різних кімнатах. Вони мали свої знаряддя праці, худобу, коней, хатній інвентар, поле. Проте прийоми обробляли, окрім своєї, ще й землю господарів, а також виконували всі основні роботи на господарстві. Економічно залежні прийоми, повинні були у всьому слухатися господарів і виконувати їх волю. Господарі могли навіть ставити умову з ким і коли одружуватись, як вести своє господарство та інше²⁷.

Наймити займали останню сходинку в ієрархії бойківської сім'ї. Рекрутувалися вони з числа бідних селян, значна частина, яких були напівсиротами і сиротами. Особливо багато сиріт з'являлося після епідемій холери, чуми, тифу, та інших хворіб, які були досить розповсюджені на початку ХХ століття²⁸. Під час пошуків роботи наймити жебракували. Брали у найми дітей з 7 років. У цей час вони виконували господарські роботи: доглядали за стайнями, пасли худобу, носили воду, рубали дрова²⁹. До 14–15 років такому наймитові господарі не платили, а лише годували та одягали. Договір між малолітнім наймитом і господарем не складався. Харчування залежало від господарів, наймити під час трапези сиділи з усіма за одним столом, але були випадки, коли він сідав їсти після того, як всі поїли. Їх кликали в хату, або їжу виносили надвір чи у стайню. Спав наймит узимку в хаті біля дверей, а влітку – у стайні. Наймити, через те, що спали на глиняній підлозі, часто хворіли на тиф, енурез, у випадках хвороби ніхто наймитом не цікавився. Позиватися до суду, або скаржитися сільській владі наймити не наважувалися³⁰. З 16–17 років йшли в найми хлопці і дівчата, щоб заробити собі на весілля. Вони вже укладали угоду з господарем про оплату праці, їжу, строк служби. Також регламентувався робочий день. За господарем залишалося право бити наймита, а також в будь-який момент його вигнати³¹. У 30-ті роки ХХ століття річна оплата наймита дорівнювала від 10 до 100 золотих разом з харчуванням. Як правило, господарі старалися обманути наймитів, недоплатити їм. Суд завжди був на боці багатих господарів³².

Протягом першої половини ХХ століття побут бойківської сім'ї зазнав суттєвих змін. Погане соціально-економічне становище, еміграція, війни, запозичення елементів чужої культури були визначальними в трансформаційних процесах. У результаті становище батька, як глави сім'ї, значно похитнулося, натомість

зростає авторитет матері та старшого сина. Усе це негативно вплинуло на побут бойківської родини її структуру, величину і взаємовідносини між всіма членами.

- ¹ Пономарьов А. Сім'я і родинна обрядовість // Культура і побут населення України. – Київ, 1991. – С. 141.
- ² Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – Київ, 1966. – С. 67.
- ³ Архів автора. Польові записи. Зошит № 3. – С. 125.
- ⁴ Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). – Ф. 114. – Оп. 1. – Спр. 170. – Арк. 4–5.
- ⁵ Луців В. Звичаї й обичаї на Бойківщині // Бойківщина. Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії та побуту. Філадельфія–Нью-Йорк, 1980. – С. 521.
- ⁶ Архів автора. Польові записи. Зошит № 3. – С. 125.
- ⁷ Франко О. Карпатські бойки і їх родинне життя // Перший вінок, жіночий альманах. – Львів, 1887. – С. 217.
- ⁸ Архів автора. Польові записи. Зошит № 3. – С. 176.
- ⁹ Чомаев К.И. Дореволюционные черты этнической психологии горских народов Северного Кавказа // Вопросы национальной психологии. – Черкесск, 1972. – С. 139.
- ¹⁰ Гнатюк В. Бойківське весілля у Мшанці (Старосамбірського повіту) // Матеріали до українсько-руської етнології – Львів, 1908. – Т. 10. – С. 22.
- ¹¹ Камінський В. Нариси звичаєвого права України. – Київ, 1928. – С. 44.
- ¹² ДАІФО. – Ф. 501. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2–3.
- ¹³ ДАІФО. – Ф. 114. – Оп. 1. – Спр. 182. – Арк. 5–7.
- ¹⁴ Зубрицький М. Велика родина в Мшанці Старосамбірського повіту // ЗНТШ. – 1906. – Т. 73. – С. 120.
- ¹⁵ Охримович В. Жіноча доля в Скільських горах // Народ. – Львів, 1890. – Ч. 18. – С. 269.
- ¹⁶ Чорі Ю. Від роду до роду. Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття. – Ужгород, 2001. – С. 168.
- ¹⁷ Архів автора. Польові записи. Зошит № 3. – С. 238.
- ¹⁸ Паньків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблеми їх збереження // Етнос і культура №1. – 2003. – С. 33.
- ¹⁹ о. Іжик С. Як то Бойко сповідався // Літопис Бойківщини. Піврічник, присвячений дослідникам історії, культури й побуту бойківського племені. – 1973. – Ч. 1/18 (29). – С. 55.
- ²⁰ Архів автора. Польові записи. Зошит № 3. – С. 245.
- ²¹ Там само. – С. 247.
- ²² Галицько-руські народні приповідки. Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1901. – Т. 10. – С. 5.
- ²³ ДАІФО. – Ф. 94. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 3.
- ²⁴ Шевчук А.М. Український фольклор (звичаї та традиції, танець, народне мистецтво). – Житомир, 2004. – С. 176.
- ²⁵ Франко І. Я. Скільки нас є? // Зібрання творів у 50-ти тт. – Т. 44. – Кн. 2. – Київ, 1985. – С. 321.
- ²⁶ Архів автора. Польові записи. Зошит № 3. – С. 256.
- ²⁷ ДАІФО. – Ф. 372. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 4–7.
- ²⁸ Курочкін О. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. – Київ, 2004. – С. 146.
- ²⁹ Архів автора. Польові записи. Зошит № 3. – С. 260.
- ³⁰ ДАІФО. – Ф. 501. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 5.
- ³¹ Архів автора. Польові записи. Зошит № 3. – С. 263.
- ³² Там само. – С. 270.